

ЧОРНОБИЛЬСЬКЕ ДОСЬЄ КГБ:

СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ: ЧАЕС У ПОСТАВАРІЙНИЙ

ПЕРІОД: ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ ПРО КАТАСТРОФУ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС. – К., 2019. – 1198 с.

Аварія на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС стала явищем світового рівня. За минулі роки накопичувалася джерельна база, без якої неможливо досліджувати цю глобальну катастрофу. Про важливість документальних джерел щодо трагедії на ЧАЕС свідчить факт включення влітку 2018 р. масиву архівних матеріалів із проблеми до міжнародного реєстру ЮНЕСКО «Пам'ять світу». Поряд із фондами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного

архіву громадських об'єднань України, Центрального державного кінофотофоноархіву ім. Г.Пшеничного до комплексу документів включено також матеріали Галузевого державного архіву Служби безпеки України та низки державних обласних архівів.

Результатом спільної праці істориків та архівістів у справі пошуку, опрацювання та популяризації необхідної інформації стала публікація певної частини документів у вигляді збірників¹. У 2019 р. до них додалося й рецензоване видання, підготовлене Галузевим державним архівом СБУ, Інститутом історії України Національної академії наук України та Українським інститутом національної пам'яті.

На 1198 сторінках уміщено 210 документів, датованих 27 квітня 1986 – 10 вересня 1991 р. Книга чітко організована, містить список скорочень, іменний та географічний покажчики, цікаві додатки. Усе це сприяє розумінню того, що співробітники КДБ УРСР вирізнялися не лише вмінням виконувати функції політичної поліції. В екстремальних умовах Чорнобильської катастрофи вони докладали зусиль до неупередженого аналізу ситуації, у рамках своїх компетенцій допомагали в ліквідації аварії. Читач переконується, що далеко не всі напрацювання радянських органів держбезпеки враховувалися при ухваленні управлінських рішень.

Чорнобильська аварія у СРСР перетворилася на політичну проблему за умов тодішнього біполярного світу. Тому відразу було взято під контроль інформаційну ситуацію, відбувалося тотальне засекречення отриманих матеріалів, докладалися зусилля щодо впливу на іноземців (фахівців, студентів,

¹ Цю роботу було розпочато в Інституті історії України НАНУ. У 1995 р. видано «Чорнобиль: проблеми здоров'я населення: Зб. док. і мат.» (у 2 ч.), а в 1996 р. – «Чорнобильська трагедія: Зб. док. і мат.». У 2001 р. вийшов підготовлений спільними зусиллями Інституту історії України та СБУ спецвипуск журналу «З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ» («Чорнобильська трагедія в документах та матеріалах»). У 2017 р. академічний Інститут історії України та Центральный державний архів громадських об'єднань України видали збірник «Чорнобиль: Документи оперативної групи ЦК КПУ (1986–1988)».

туристів), було поставлено завдання активізації контррозвідувальної діяльності. І ця робота тривала до проголошення незалежності України.

Як свідчать наведені у збірнику документи, інформаційна ситуація в регіоні впливу ЧАЕС характеризувалася невизначеністю й тому посилення роботи щодо недопущення паніки та провокаційних чуток, пов'язаних з аварією на станції, стало завданням номер один (док. №2 від 27 квітня 1986 р.). Великий документ – майже на 20 сторінках – за підписом генерального директора виробничого об'єднання «Комбінат» було надіслано до УКДБ УРСР по Києву та Київській області (док. №69 від 17 вересня 1987 р.). Намагаючись спрямувати діяльність ЗМІ у потрібному напрямі 1-ше управління КДБ УРСР розробило тези з чорнобильської тематики для використання в роботі з журналістами, іноземними громадянами та агентурою за кордоном. І в подальшому висвітлення подій на ЧАЕС засобами масової інформації було предметом уваги.

Про значення повідомлень у зарубіжних медіа про наслідки аварії та їх можливий вплив свідчить наведений у збірнику документ про реакцію деяких ЗМІ на інтерв'ю керівника прес-служби МАГАТЕ стосовно ненадійного стану саркофага ЧАЕС (док. №183 від 23 серпня 1990 р.).

У збірнику вміщено матеріали, що ілюструють політику КППС та радянського уряду, спрямовану на приховування інформації про причини та наслідки аварії. Спочатку це називалося «відомості, які підлягають першочерговому захисту», а потім урядова комісія при Раді Міністрів СРСР своїм рішенням двічі (24 вересня 1987 та 29 лютого 1988 рр.) затвердила переліки відомостей по ЧАЕС, які підлягали засекреченню.

Радянські органи держбезпеки допомагали політичній владі «зберегти обличчя» після аварії на атомному об'єкті, інформація про яку швидко поширилася світом². Уже наприкінці квітня 1986 р. з'являються документи, що ілюструють роботу у цьому напрямі. Так, 29 квітня датовано витяг із довідки 2-го відділу УКДБ УРСР по Києву та Київській області про заходи оперативного впливу на іноземців у зв'язку з аварією на ЧАЕС (док. №3). 30 квітня 1986 р. 3-тє відділення 5-го відділу того самого управління підготувало довідку про настрої серед іноземних студентів вищих навчальних закладів Києва у зв'язку з Чорнобильською катастрофою (док. №6).

Упродовж 1987 р. питання інформування іноземців в «потрібному напрямі» залишались актуальними. А вже про результати роботи з тими з них, хто відвідував зону ЧАЕС, ішлося в повідомленні начальника УКДБ УРСР по Києву та Київській області Ю.Шрамка першому секретареві Київського обкому КПУ Г.Ревенку від 18 лютого 1988 р. (док. №92). Аналітичний аналіз матеріалів передач закордонного радіомовлення щодо атомної енергетики СРСР і подій в УРСР, підготовлений 6-м Управлінням КДБ СРСР у березні 1989 р., рекомендувався для можливого оперативного використання (док. №137).

Та цим усе не обмежувалося. Довідка про посилення контррозвідувальної роботи на ЧАЕС, датована 27 квітня 1986 р. (а цей документ відкриває

² Спеціальне повідомлення начальника УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області Л.Бихова першому секретареві Київського міського комітету КПУ Ю.Сльченку доводить інформацію про панічні настрої серед громадян Великобританії у зв'язку з аварією на ЧАЕС (док. №7, не раніше 30 квітня 1986 р.).

збірник), показує широку панораму проблем, якими опікувалося відомство, форми й методи його роботи. Аналогічного змісту матеріал, що значною мірою реалістично відбиває ситуацію на станції та території навколо неї датовано 23 грудня 1986 р. (док. №38).

Документи засвідчують, що контррозвідувальна робота проводилася не лише на ЧАЕС, а й на місцевому рівні, зокрема в Поліському районі (док. №74 від 2 листопада 1987 р.). І наступного, 1988-го, року через сталий розвідувальний інтерес іноземних спецслужб до проблем, пов'язаних із ліквідацією наслідків техногенної катастрофи, КДБ УРСР дбав про виконання запланованих заходів щодо контррозвідувального забезпечення ЧАЕС.

Поширення радіаційного забруднення після руйнування 4-го енергоблоку спричинило необхідність евакуації населення з небезпечних територій. Спочатку в Іванківській і Поліській районах Київської області евакуювали понад 44,5 тис. осіб, а пізніше кількість евакуйованих склала близько 90 тис. Очевидно, що переміщення такого числа людей породжувало проблеми, про які йшлося в довідках, підготовлених співробітниками КДБ. Зокрема доповідалося про поведінкову реакцію евакуйованих осіб, про їх матеріально-побутові умови, про «негативні прояви у поведінці».

27 червня про соціально-побутові проблеми громадян, евакуйованих із населених пунктів зони відчуження ЧАЕС, було повідомлено першому секретареві Київського обкому КПУ Г.Ревенку (док. №24). 27 липня знову йшлося про житлову проблему евакуйованих із зони відчуження. Від них у різні інстанції надходили листи зі скаргами, які довгий час не розглядалися, або розглядалися формально. Тому в лютому 1988 р. було підготовлено довідку за підписом заступника прокурора УРСР С.Литвинчука, заступника голови Комітету народного контролю УРСР В.Артамонова, секретаря Української республіканської ради професійних спілок Ю.Зубенка про роботу з листами та заявами евакуйованих громадян із житлових питань у Київських обл- та міськвиконкомах (док. №90).

І в наступні роки ця проблема залишалася актуальною, про що свідчить «Агентурне повідомлення до УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області про загрозу страйку жителів с. Народичі Житомирської області у зв'язку зі звільненням владних структур провести евакуацію населення із зони радіоактивного забруднення» (док. №150 від 21 червня 1989 р.). У цілому поточна оперативна ситуація в Поліському, Чорнобильському та Іванківському районах та вплив аварії на неї перебували в полі зору працівників органів держбезпеки.

Викид радіоактивних елементів зі зруйнованого реактора 4-го енергоблоку ЧАЕС спричинив проблеми екологічного, соціального, психологічного характеру, та викликав зміни в рівні захворюваності серед населення наближених до станції територій, зокрема в північних районах Київської області. Тому до них було привернуто особливу увагу.

У документах, наведених у збірнику, представлено значну кількість доповідних, витягів із довідок, актів перевірок, записок, довідок, інформацій, спеціальних повідомлень, що розкривають оперативну ситуацію в регіоні у зв'язку з аварією на ЧАЕС, стосуються реакції співробітників станції та населення Київщини на протирадіаційні заходи в післяаварійний період. Йшлося також про настрої населення Бородянського, Іванківського, Поліського

районів Київської області у зв'язку з аварією, природно-екологічну та соціальну ситуації в Іванківському районі, радіаційну ситуацію у селах Павлівка та Михайлівка Білоцерківського району. До радіаційно-екологічної ситуації на Білоцерківщині було привернуто увагу й у 1991 р. Інформація про дезактивацію й недостатню ефективність робіт із поліпшення екологічної ситуації неодноразово доводилася до керівництва відомства.

Своєрідним підсумком уваги до екологічних проблем стала інформація начальника УКДБ УРСР по Києву та Київській області Ю.Шрамка голові Київської обласної ради В.Сіньку про необхідність забезпечення дієвого контролю за екологічною ситуацією в північних районах Київщини (док. №197 від 17 квітня 1991 р.).

Органи держбезпеки на районному, обласному та республіканському рівнях відстежували реакцію населення на аварію. Ішлося, зокрема, про невдоволення жителів Поліського району заходами влади щодо вирішення соціальних, медичних та екологічних проблем, про реакцію мешканців Вишгородського району на радіаційну ситуацію, про невдоволення в Іванківському районі Київської області через відсутність правдивої інформації про екологічну ситуацію.

Підстави для хвилювання були, оскільки співробітники органів держбезпеки на місцевому рівні фіксували інформацію та доповідали начальству про захворюваність на рак у Поліському районі. Про це свідчила статистика за 1987–1988 рр. Поліської центральної районної лікарні (док. №139 від 15 березня 1989 р.).

У кінці 1989 р. було підготовлено довідку мобільної групи УКДБ УРСР по Києву та Київській області начальникові цього управління Ю.Шрамку про зростання кількості захворювань серед населення та про підвищений радіаційний фон у Поліському районі (док. №161). Серед документів рецензованого збірника, що розкривають ситуацію на постраждалих територіях, слід відзначити інформацію голові Київської обласної ради В.Сіньку про соціальні, медичні та екологічні проблеми в районах від 12 липня 1991 р. (док. №202).

Не менші проблеми мала влада з Києвом та його мешканцями. Із 39 документів за 1986 р., наведених у збірнику, 11 подають інформацію про мешканців міста та області, про їх реакцію на події, тривоги і проблеми. Найважливішим питанням для киян у післяаварійних умовах стала радіо-екологічна ситуація. Багато що пояснює документ №167 від 28 лютого 1990 р. про недоліки у проведенні в 1988–1989 рр. дезактиваційних робіт у Києві.

Значний масив документів збірника розкриває події і процеси, що розгорталися на самій станції, об'єкті «Укриття», у зоні відчуження. Так, велика увага приділялася виробничому процесу на ЧАЕС, роботі енергоблоків та радіаційній ситуації. Із доповідної записки начальника УКДБ УРСР по Києву та Київській області Л.Бихова начальникові 6-го управління КДБ УРСР В.Слободенюку (док. №52) дізнаємося про незадовільну радіаційну ситуацію у центральних залах 1-го та 2-го енергоблоків ЧАЕС.

Документи збірника добре показують, як із плином часу увиразнювалися проблеми станції, про що співробітники органів держбезпеки доповідали керівництву. Ішлося про стан та надійність систем управління й контролю реакторів на ЧАЕС, про неефективну організацію експлуатації станції. Ставилося питання про стан і надійність електрообладнання, аналізувалися

причини аварійності, технічний стан обладнання, чинники, які впливали на функціонування ЧАЕС.

Серйозний аналіз із залученням думки та знань фахівців містять матеріали про проблеми в експлуатації станції та ліквідації наслідків аварії, про особливості виробничого процесу на ЧАЕС у першому півріччі 1990 р. А в останній рік перебування України у складі СРСР увагу було зосереджено на виробничих проблемах і, зокрема, на причинах відмов, технологічних порушеннях основного та допоміжного обладнання ЧАЕС, на організації і проведенні ремонту основного й допоміжного обладнання. До певної міри підсумковою стала інформація начальника УКДБ УРСР по Києву та Київській області Ю.Шрамка голові КДБ УРСР М.Голушку про ситуацію на ЧАЕС та у 30-кілометровій зоні через п'ять років після аварії (док. №194, квітень 1991 р.).

На тлі виробничих проблем важливими й болючими для ЧАЕС стали радіаційна, техногенна, пожежна та фізична безпека самої станції, її персоналу. Тому питання стану радіаційної безпеки та захисту працівників, проблеми безпеки енергоблоків неодноразово ставали предметом уваги органів держбезпеки. Ішлося також про недоліки в охороні атомної електростанції, про стан охорони ЧАЕС і 30-кілометрової зони та про вади в організації протипожежних заходів. Відображено у збірнику й дискусійні питання щодо продовження експлуатації ЧАЕС. Уже в 1990 р. ставилося питання про її дострокове закриття.

Поряд із питаннями виробничого характеру працівники КДБ відстежували морально-психологічний стан колективу ЧАЕС. І хоча напруження і проблеми тут виникли відразу після аварії, у збірнику наведено документи, починаючи з 1987 р. Так, 1 червня 1987 р. датовано інформацію про перевірку фактів, викладених у колективному листі персоналу ЧАЕС на адресу ЦК КПРС (док. №51). Важливі спостереження за ситуацією та побутом на атомній електростанції викладено в листі одного з учасників ліквідації наслідків аварії своїм близьким (док. №77 від 10 листопада 1987 р.). Цей приватний лист став надбанням «органів». Резолюції на цьому документі свідчать, що його зміст серйозно аналізувався й мав бути використаний при оцінці оперативної обстановки та при підготовці відповідних матеріалів, а з автором листа було проведено бесіду.

Напружена ситуація, що склалася в колективі ЧАЕС на початку 1988 р. викликала занепокоєння. Ось чому інформація про неї від голови КДБ УРСР М.Голушка лягла на стіл першому секретареві ЦК КПУ В.Щербицькому (док. №89 від 5 лютого 1988 р.). У лютому 1989 та липні 1990 рр. робота основних об'єктів ЧАЕС та морально-психологічний клімат серед колективу станції й учасників ліквідації наслідків аварії, також були об'єктом уваги.

Матеріали збірника показують зусилля держави і працівників зони відчуження в намаганнях вирішити проблему захисту України та світу від забруднень, що поширювалися від зруйнованого 4-го енергоблоку Чорнобильської АЕС. Об'єкт, який пізніше отримав назву «Укриття», почали будувати 20 травня 1986 р. силами військових, до яких із часом залучилися вчені з Інституту атомної енергії ім. І.Курчатова. Тому матеріали КДБ УРСР про процеси, що там відбувалися, датовано більш пізнім часом – кінцем 1987 р. Усе вище керівництво республіки, завдячуючи зусиллям рядових працівників КДБ, було обізнане зі станом контролю за об'єктом «Укриття»,

ефективністю заходів із його забезпечення, специфікою функціонування, проблемами безпеки, ситуацією на об'єкті у цілому.

Документи збірника підтверджують: із часом проблеми об'єкту «Укриття» не ставали простішими. Ішлося про ускладнення щодо визначення кількості та стану ядерного палива на зруйнованому реакторі 4-го енергоблоку ЧАЕС, про виконання робіт на об'єкті, зокрема про ситуацію там у першому півріччі 1990 р., про безпекові проблеми об'єкта і про найскладніше питання – шляхи перетворення «Укриття» на екологічно безпечну систему.

Зона відчуження, що утворилась навколо ЧАЕС у результаті руйнування енергоблоку та поширення радіоактивного забруднення, посіла значне місце в роботі співробітників КДБ. Про це свідчать документи збірника. Важливою проблемою стала дезактивація забруднених територій. Предметом уваги були також проблеми водних об'єктів у 30-кілометровій зоні відчуження, загальна оперативна ситуація, дезактивація, переробка й захоронення радіоактивних відходів.

Із документів збірника стає очевидною ще одна проблема зони відчуження – реєвакація населення. Певна частина людей, переважно похилого віку, «самовільно проникла в зону відчуження» (як зазначено в документі), відмовляючись від належної їм компенсації та можливості оселитися в іншому місці. Намагання насильно виселити цих людей із зони призводили до сутичок, інцидентів між працівниками міліції та самоселами, як це відбулося, наприклад, у с. Стечанка Іванківського району Київської області (док. №132 від 13 лютого 1989 р.). Зрозумівши безперспективність боротьби зі самоселами, влада намагалась визначити їх кількість, а співробітники КДБ повідомляли про існуючі проблеми проживання людей у зоні відчуження.

Яскраво відбиває зусилля влади внормувати постчорнобильське життя документ №194, що містить інформацію про ситуацію у 30-кілометровій зоні через п'ять років після аварії (квітень 1991 р.).

Для забезпечення єдиного керівництва роботами, що проводилися на ЧАЕС та у 30-кілометровій зоні, наказом міністра атомної енергетики СРСР 1 листопада 1986 р. було створено виробниче об'єднання «Комбінат». Однак інформація про постановня цієї структури у збірнику датована лише 3 грудня 1987 р. (док. №85). Це може слугувати прикладом запізненого реагування «органів» на важливу подію, пов'язану з ЧАЕС.

Широкого суспільного резонансу набув судовий процес над керівниками станції та інженерно-технічними працівниками, звинуваченими в аварії. Більше десяти документів, уміщених у збірнику, розкривають його хід. Щоденні інформації та доповідні засвідчують, наскільки ретельно співробітники органів держбезпеки відстежували та контролювали цю подію. Ішлося про сам судовий процес і його учасників, зокрема про свідчення колишніх відповідальних працівників ЧАЕС В.Брюханова та М.Фоміна, про учасників судового процесу, про допити свідків, про залучення експертів під час судового процесу, про хід його у цілому. Не залишилися поза увагою й відгуки жителів Києва та Київщини на процес, що тривав у Чорнобилі, реагування іноземців та іноземних кореспондентів на нього. Доповідною запискою про забезпечення безпеки й порядку в період проведення судового процесу був поінформований перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький (док. №66 від 3 серпня 1987 р.)

Приділено у збірнику увагу й такому аспекту чорнобильської проблеми, як медичні наслідки радіоактивного забруднення в результаті аварії, шляхи та методи лікування постраждалих, ставлення до них держави. Так, у довідці про особливості лікування хворих на гостру променевою хворобу йшлося про те, що при виписці лікарі не мали права давати рекомендації пацієнтам щодо їх подальшого працевлаштування (док. №29 від 8 липня 1986 р.). Відображено в документах і результати пошуку нових лікувальних засобів та, зокрема, властивості мінерально-органічного субстрату «Ленкін» як засобу біологічного захисту організму в негативних екстремальних умовах (док. №116 від 2 червня 1988 р.). Йшлося також про існуючі проблеми в організації медичного забезпечення населення, постраждалого під час Чорнобильської катастрофи, аналізувалися її медичні аспекти та наслідки.

Ще одним із багатьох наслідків аварії на ЧАЕС стала необхідність будівництва нового міста для працівників станції. Проблеми Славутича, зведення якого почалось у грудні 1986 р., посідали значне місце в діяльності відповідних служб КДБ і знайшли своє відображення у збірнику. Звичайно, найважливішим питанням, що перебувало під постійним контролем, стала радіаційна ситуація на його території. Офіційно радіаційна обстановка в місті та на прилеглих територіях не перешкоджала заселенню. Однак уже в інформації начальника особливого відділу КДБ СРСР по Київському військовому округу О.Бойченка від 29 лютого 1988 р. про радіаційну ситуацію у Славутичі та інших населених пунктах Київської області наводилося твердження одного з московських експертів про те, що «опрацювання в радіаційному відношенні обраного для будівництва міста майданчика» здійснювалося «поверхово та неякісно». Будівництво міста і його заселення породжували значну кількість проблем різного характеру, про що йшлося в низці документів.

Аварія на 4-му енергоблоці ЧАЕС, створені нею проблеми, невдоволення діями влади – усе це спричиняло критичні настрої у суспільстві. Їх відображено в документах збірника. Йдеться про виявлену анонімну листівку, в якій критикуються зусилля влади з унормування постчорнобильського життя, про наміри колишніх жителів Прип'яті взяти участь у заходах у Києві з нагоди роковин техногенної катастрофи, про поточну оперативну ситуацію в Поліському та Чорнобильському районах у період підготовки до 70-річчя революційних подій 1917 р. в Росії. Кульмінацією суспільно-політичної активності учасників робіт на станції стало виникнення громадських організацій «Союз Чорнобиль» та «Асоціації оперативних працівників ЧАЕС».

Закрита інформація регулярно надходила першим особам УРСР і мала впливати на рішення, що ухвалювалися. Аварія на 4-му енергоблоці ЧАЕС спричинила збурення серед населення, підірвала авторитет КПРС. Тому відомості про події навколо станції обов'язково надсилалися до ЦК КПУ й особисто першому секретареві В.Щербицькому. У документі №4 від 29 квітня 1986 р. йшлося про підготовку до врочистостей, присвячених 1 травня. Тут, наприклад, зазначалося, що особливу увагу приділено контролю за оперативною обстановкою в Київській, Чернігівській, Житомирській та інших областях. В.Щербицький був поінформований також про виявлення напередодні першотравневих свят листівок у Києві (док. №8 від 1 травня 1986 р.).

Упродовж 1986 р. першому секретареві ЦК КПУ було спрямовано ще декілька матеріалів. І в наступні післяаварійні роки В.Щербицький отримував

від голови КДБ УРСР М.Голушка інформацію про проблеми ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та про об'єкти атомної енергетики УРСР.

У зв'язку з виходом В.Щербицького на пенсію у вересні 1989 р. першим секретарем ЦК КПУ став В.Івашко. Він також регулярно отримував інформацію від КДБ УРСР. Таку інформацію отримував і голова Ради Міністрів УРСР В.Масол, і В.Яворівський – голова комісії Верховної Ради з питань Чорнобильської катастрофи (1990–1994 рр.).

Повідомлялося про невіршені питання з дезактивації території ЧАЕС та прилеглої місцевості, а також транспортних магістралей і населених пунктів поза зоною відчуження, про питання, пов'язані з конструктивними вадами реакторів РБМК, а також майбутнім виведенням ЧАЕС з експлуатації, про забезпечення Ради Міністрів УРСР та низки міністерств і відомств, що брали участь у ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, закритими закордонними науково-технічними матеріалами та документацією, про розробку концепції з приведення в ядерно-безпечний стан об'єкта «Укриття», про ситуацію на атомних електростанціях республіки.

За всім цим стояла щоденна робота співробітників органів держбезпеки, які також піддавалися небезпеці. У збірнику, зокрема, наведено наказ КДБ СРСР від 6 листопада 1987 р. щодо граничних рівнів радіоактивного забруднення та доз опромінення особового складу, який брав участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (док. №75). Кадебісти-чорнобильці мали проблеми зі здоров'ям. Ураховуючи, що в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС брали участь понад 1 тис. співробітників КДБ УРСР, їх обстеження й лікування проводилося на базі військово-медичної служби КДБ УРСР, де під керівництвом її начальника М.Захараша було розроблено та використано ефективну методику профілактики й лікування променевих уражень. І пізніше питання оздоровлення співробітників залишалися в полі зору керівництва відомства.

Значний інтерес для читачів становитимуть ще два документа збірника, де йдеться про стан виконання плану КДБ СРСР «Атом» у 1988 та 1987–1989 рр. Тут узагальнено напрями, форми й методи роботи співробітників органів держбезпеки, їхні зусилля, спрямовані на поліпшення ситуації на виробничих майданчиках та в колективах ліквідаторів.

За матеріалами збірника можна простежити і зміни в організаційній структурі відомства у зв'язку з будівництвом ЧАЕС та аварією на станції. Тут можна внести невелике уточнення: за узгодженням із КДБ УРСР та з санкції КДБ СРСР Прип'ятське міськвідділення 1985 р. було перетворене на Прип'ятський міськвідділ (с.18), хоча на с.15 збірника знаходимо твердження про створення Прип'ятського міського відділу в 1970 р.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що поява рецензованого видання надає нового імпульсу у глибшому розумінні Чорнобильської катастрофи, суттєво допомагає дослідникам із різних галузей знання, що її вивчають. Кожен уважний читач знайде в матеріалах збірника чимало цікавого, потрібного. Хотілося б, щоб і керівництво країни, розв'язуючи проблеми атомної енергетики у цілому, а також чорнобильські зокрема, урахувало той важкий і важливий урок, який надала історія у вигляді аварії на одному енергоблоці, що переросла у глобальну катастрофу, наслідки якої даються та ще довго даватимуться взнаки.

Наталія Барановська (Київ), Юрій Шаповал (Київ)